Історичне дослідження законодавства про освіту в Україні[1]

В Українській державі система якісної освіти виконує низку взаємопов'язаних функцій. Зокрема, вона має служити утвердженню духовних цінностей, ідентичності українців, ефективному забезпеченню незалежності держави, бути необхідною передумовою активізації процесів дієвих демократичних перетворень у політико-правовій сфері. Відтак постійна увага гуманітарних наук, у тому числі юридичної, до теоретичних і практичних питань, пов'язаних з освітою, залишається актуальною вимогою сьогодення.

Серед багатьох наукових праць подібної орієнтації, опублікованих останнім часом, заслуговує на увагу монографія доктора юридичних наук, професора Леоніда Рябошапка і кандидата юридичних наук, старшого викладача Ганни Грабовської, які поставили за мету дослідити головні тенденції формування та розвитку конституційного законодавства про освіту впродовж тривалого історичного періоду.

Виконання цього завдання, з огляду на широкий спектр представленого матеріалу, вимагало належної структуризації дослідження, окреслення хронологічних рамок і застосування міждисциплінарного підходу. Враховуючи різні терміни державного будівництва під час національно-визвольних змагань та в УСРР — УРСР і незалежній Україні, книга формально поділена на дві частини, кожна з яких пропонує таку загальну періодизацію: 1917–1921 роки і 1917–2011 роки. Обрані засадничі принципи видання дозволили авторам науково точно й повно простежити суперечливий шлях розвитку конституційного законодавства про освіту, а також викласти факти з позицій історії і теорії держави і права та конституційного права.

Перша частина охоплює період діяльності Української Народної Республіки часів Центральної Ради, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки, «другої» УНР періоду Директорії. Аналіз

[1] Рябошапко Л. Конституційне законодавство про освіту в Україні: ретроспектива та перспектива. (1917–2011 рр.) : монографія / Леонід Рябошапко, Ганна Грабовська. – Львів : Край, 2011. – 469 с.

нормативних і архівних документів дозволив переконливо стверджувати: попри відсутність сталого розвитку, протидію, конфліктні ситуації й інші об'єктивні труднощі, у цілому інституції громадянського суспільства та органи державної влади закладали спільні політико-правові основи конституційного законодавства про освіту.

Найбільш важливими напрямами становлення відповідного законодавства були: активна участь громадських організацій у виробленні концептуальних засад освітянської політики, створення центральних і місцевих органів державної виконавчої влади у сфері освіти, українізація усіх ланок системи освіти, соціальний захист педагогів.

При цьому автори не обмежилися лише переліком ухваленого законодавства, а гармонійно поєднали це з практикою його реалізації: проведенням всеукраїнських учительських з'їздів і регіональних нарад; діяльністю Генерального секретаріату освіти УНР, Державного секретарства освіти та віросповідання ЗУНР у взаємодії з «Просвітою» та Всеукраїнською вчительською спілкою; відкриттям вищих навчальних закладів, зокрема, Українського народного університету, Київського державного українського університету та Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Окрім того, привертає увагу низка різних фактів як питомої ознаки освітянської ситуації в Україні. Автори докладно зосереджуються на аналізі поглядів С. Сірополка, А. Артимовича, С. Русової, які пропагували необхідність співпраці розділеної педагогічної спільноти. Інший характерний приклад, ідея Б. Чайковського щодо розвитку української правничої освіти шляхом утворення інституту правничих наук з метою забезпечення академічного та практичного напрямів юридичної діяльності. Значна увага в монографії приділена позитивному ставленню керівництва ЗУНР та Директорії УНР до питань освіти в еміграції. Детально проаналізований створений у 1921 р. під керівництвом К. Левицького проект Основ державного устрою Галицької республіки, що містив низку положень про освіту та розглядався Радою послів країн Антанти та Радою Ліги Націй.

Висвітленню протилежного варіанта розвитку конституційного законодавства про освіту присвячена друга частина монографії. Вона охоплює значні хронологічні рамки — 1917–2011 роки. Закономірно відштовхуючись від проголошення радянської влади у 1917 р., автори поступово розкривають процес становлення та розвитку конституційного законодавства про освіту крізь призму реалізації більшовицької

ідеології в цій галузі. Такий виклад матеріалу дозволив авторам не лише описати організацію правових засад соціалістичної системи освіти, а й системно осмислити важливу роль і вагоме місце конституційного законодавства про освіту в планах РКП(б)-КП(б)У — подолати позитивні наслідки діяльності українських форм державності у сфері освіти, зміцнити радянську владу, формувати комуністичний світогляд радянської людини.

З цією метою і були здійснені численні правові заходи, скеровані на непримиренну боротьбу з релігією; запровадження інституту політичної цензури; політичне «перевиховання» національних меншин у комуністичному дусі; створення, у противагу «Просвітам», нової системи політико-освітніх установ — хат-читалень, селянських будинків, клубів, бібліотек; використання сфери мистецтва та залучення художньої інтелігенції для співпраці з радянською владою, пропаганду її діяльності.

У кінцевому підсумку радянська система освіти була унормована у Кодексі законів про народну освіту (КЗпНО) УСРР 1922 р. Автори стисло, але змістовно характеризують цей комплексний правовий акт, який регулював усі питання, що належали до компетенції Наркомосу УСРР: організацію управління та постачання в освіті, соціальне виховання дітей, професійну та спеціально-наукову освіту, політичну освіту та виховання дорослих.

Прикметною особливістю другої частини дослідження є те, що критикуючи КЗпНО як віддзеркалення загального процесу формування тоталітарного суспільства з масштабним запровадженням комуністичної ідеології, водночас позитивно оцінюють ухвалення КЗпНО в площині самостійного розвитку правотворчості в УСРР.

Під цим кутом зору виразно окреслений подальший розвиток конституційного законодавства про освіту. Передусім йдеться про поступовий процес уніфікації системи освіти в УСРР — УРСР, приєднання території Західної України до УРСР і прищеплення комуністичного світогляду учасникам навчально-виховного процесу новоутворених радянських закладів освіти, продовження ідеологізації системи освіти через ухвалення низки правових актів 1959, 1974 і 1978 років, а також пропагандистську діяльність КПУ.

До переваг рецензованого видання слід віднести цілісно упорядковану ілюстративну частину та тексти додатків, які тематично супроводжують і завершують книгу.

Таке значне історико-правове дослідження не може не викликати окремих зауважень та уникнути спірних моментів, до яких слід віднести, по-перше, відсутність позитивних моментів у галузі освіти за радянських часів, коли були здійснені світові досягнення в різних галузях, і по-друге, заявлена в назві монографії «перспектива» розвитку законодавства про освіту залишилася не реалізованою.

Проте зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку монографії Л. Рябошапка і Г. Грабовської. Вони здійснили розгорнутий аналіз різних аспектів конституційного законодавства про освіту в контексті українського та радянського державотворення, зробили виважені висновки, які стануть у пригоді при подальшому вдосконаленні законодавства про освіту в Україні в умовах сьогодення. Саме це дає підстави стверджувати, що нове дослідження освітньої проблематики, не ідеалізуючи систему освіти, демонструє усвідомлення потреби продовження її реформування як складової європейського поступу Української держави.

В. О. Рум'янцев, доктор юридичних наук, професор,
Національний університет «Юридична академія
імені Ярослава Мудрого»